

Kelemen Eszter

---

## Tudós és nem tudós szakértők az ökoszisztéma-szolgáltatásokról: párbeszéd a fenntarthatóbb tájhasználat érdekében

Számomra a kutatói lét egyik legnagyobb vonzerejét a világ megismerése jelenti: feltárni, hogy különböző társadalmi csoportokból és élethelyzetekből nézve miként értelmezhetők a természetben és a társadalomban zajló folyamatok, és ennek segítségével megérteni a természet és a társadalom sajátos kapcsolatrendszerét. Úgy vélem, egy társadalomtudós számára nincs egyetlen létező, objektív igazság, amely teljességgel megismerhető. Minden ember kicsit másként látja a világot, mindenki rendelkezik egy saját, személyes valóságértelmezéssel, amelyek közül egy a kutatóé. Ezekből az eltérő valóságértelmezésekből, mint egy mozaik apró darabjaiból, rakható ki az a kép, amely a legjobban jeleníti meg a valóság ezerarcúságát. A kutatói lét ezeknek a mozaikdarabkáknak a keresését, leporolását és összeillesztését jelenti számomra. A mozaik készítése személyes élvezetet nyújt a mind teljesebb kép megismerése révén, de egyben eszköz is a kirakott kép visszatükrözése által. Azt vallom, hogy a kutatás – a benne való részvételen, az eredmények visszajuttatásán és a résztvevőkkel való közös értelmezésén keresztül – eszköze a szemléletformálásnak, a status quo-ra való reflektálásnak, s hosszabb távon akár a személyes fejlődésnek vagy egyes társadalmi, döntéshozatali folyamatok átalakulásának is. A kutatás tehát számomra nem csupán a megismerés lehetősége miatt fontos, de a benne rejlő váloz(tat)ási potenciál miatt is.

Személyes kutatási hitvallásom arról, hogy miért és hogyan szeretek kutatni, nem elválasztható attól, hogy mit is kutatok. Kutatómunkámban évek óta központi helyen szerepelnek az ökoszisztéma-szolgáltatások – azok a kézzelfogható és nem kézzelfogható javak, amelyeket a természet biztosít a társadalom számára, s amelyek hozzájárulnak jóllétünk fenntartásához és növeléséhez (pl. a természetből nyerhető élelmiszer, a levegőminőség szabályozása, vagy a természetben való lét pihentető szerepe, identitásunkat formáló ereje) (Kelemen 2014). E fo-

galom szándékoltan határközi: összeköt tudományos diszciplínákat (természet- és társadalomtudományokat), tudós és nem tudós szakértőket (kutatókat, döntéshozókat, tájhasználókat és a tájban élőket) (Kelemen és Pataki 2014). Lehetővé teszi továbbá, hogy megértsük az emberi létezés ökológiai alapjait, és hogy – (f)elismerve a bennünket körülvevő természet kulcsszerepét a jóllétünkben – tudatosabb döntéseket hozzunk. Mivel az ökoszisztéma-szolgáltatások a természet és a társadalom határmezsgyéjén helyezkednek el, vizsgálatuk során is szükséges az egymásba ágyazott természeti és társadalmi rendszerek kölcsönhatásait figyelembe venni, hiszen e rendszerkapcsolatok, akár szándékoltak, akár nem, hatnak az ökoszisztéma-szolgáltatásokra, és rajtuk keresztül (is) a társadalmi jóllétre. Ráadásul miközben az elnevezés tudományos és sok esetben idegen a helyi társadalmi kontextusoktól, maga a jelenség helyi, táji szinten, a társadalomba ágyazottan figyelhető meg. Valódi ökológiai rendszerek (pl. egy tó vagy egy mező komplex élővilága és folyamatai) állítják elő, sokszor a helyi tájhasználók beavatkozásai révén (vagy éppen ellenére) azt a szolgáltatást, amely a helyi közösség és a tágabban értelmezett társadalom jóllétét különböző módokon szolgálhatja, attól függően is, hogy ki miként észleli és értelmezi. Az ökoszisztéma-szolgáltatások vizsgálatában tehát megkerülhetetlen, hogy a különböző tudásrendszerek és világnézetek felé nyitottan, integráló szándékkal tekintsünk, s a kutatás során párbeszédet kezdjünk a szolgáltatások használóival, fenntartóival, hasznélvezőivel stb. (Díaz et al. 2015).

Az ökoszisztéma-szolgáltatások sajátosságait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy e jelenségek nehezen vizsgálhatók a pozitivista tudomány hagyományos megközelítéseivel – máshol kell tudományfilozófia kapaszzkodót találnia a témát kutatóknak. Számomra e kapaszkodót a posztnormál tudomány (Funtowicz és Ravetz 1994, 2003) ideája jelenti. A posztnormál tudomány szakít a tudomány értéksemleges felfogásával: beemeli az alapvető kutatási témák közé az elvi keretek és értékek vizsgálatát, és elvárja a kutatóktól alapvető értékelkötelezettségük explicitté tételét. Elismeri, hogy a komplex és bizonytalan problémák megoldására nem létezik egyetlen tökéletes válasz, más-más perspektívából nézve más-más megoldás adható. Szükséges tehát a kutatás során a módszertanok sokféleségére építeni, azaz metodológiai pluralizmust alkalmazni, valamint szélesebb kört bevonni a megoldás folyamatába, azaz a kutatást interdiszciplináris keretek közé helyezni. A posztnormál tudomány elfogadja továbbá, hogy a vizsgált problémák jellegéből fakadóan elmosódik a szakértői és a laikus tudás közötti határvonal (egyszerre lehetünk szakértők a probléma egyik vonatkozásában és laikusok egy másikban), a hagyományos ökológiai tudás és a helyi tudás szerepe felértékelődik. Ez pedig azzal jár együtt, hogy a tudományos diszciplínák együttműködésén túl a laikusok – állampolgárok, civil szervezetek – is a kutatási folyamat résztvevői lesznek, a kutatás transzdiszciplinárisává válik. A társadalmi részvétel megjelenése a kutatásban a tudomány demokratizálásához vezet, ami nemcsak a jelen kor társadalmi berendezkedésének és demokráciaképének felel meg jobban, de a vizsgált problémákra – esetünkben az ökoszisztéma-szolgáltatások megőrzésére – is megalapozottabb és elfogadottabb válaszokat ad, mint a Thomas Kuhn-i értelemben vett normál tudomány (Ravetz 2004).

A nem tudós szakértők bevonása az ökoszisztéma-szolgáltatások kutatásába tehát elvi és gyakorlati alapon is indokolható – de vajon hogyan valósítható meg? A Környezeti Társadalomkutatók Csoport (ESSRG) tagjaként az elmúlt 10 év során több magyarországi tájegységben (pl. Kiskunság, Őrség, Szatmár-Bereg) vettem részt közösségi részvételen alapuló ökoszisztéma-szolgáltatás értékelésében. Az általunk kialakított és folyamatosan fejlesztett értékelési folyamat (Kelemen et al. 2014) a legfontosabb helyi tájhasználók személyes meg-

keresésével, félig strukturált vagy mélyinterjúk készítésével indul. A kvalitatív, feltáró-megértő jellegű kutatási fázis során nem csupán az ökoszisztéma-szolgáltatásokra irányuló helyi vagy hagyományos tudást tudjuk feltárni, de a természet-társadalom kölcsönhatások tágabb rendszere is megérthető: megalkotható az adott terület sajátos ökoszisztéma-szolgáltatásának leltára, amely a szolgáltatások változásáról, jólétre gyakorolt hatásáról és legfőbb értékdimenzióiról, valamint a vakfoltokról is tudósít. Az ökoszisztéma-szolgáltatások listáját alapul véve végezhetjük el az ökoszisztéma-szolgáltatások rangsorolását, a helyi közösség számára legfontosabbak kiválasztását, amelyekre részletes ökológiai vizsgálatok végezhetők, és amelyek megőrzése a tájhasználat jövőbeni tervezésekor figyelembe vehető. E fázisban vagy fókuszcsoportokat, vagy kérdőíves kutatást alkalmazunk, mindkettőt fényképes tabló segítségével. Míg előbbi esetben az ökoszisztéma-szolgáltatások közösségi értékelése diszkurzusban valósul meg (azaz teret nyitunk az egymástól való tanulásnak, a preferenciák és értékek közös formálásának), utóbbi esetben egy nagyobb mintán statisztikailag elemezhető adatokat gyűjtünk az egyéni preferenciákról. Bármelyik utat is követjük az értékformáló szakaszban, a kiválasztott ökoszisztéma-szolgáltatások ökológiai vizsgálatát, modellezését követően eljutunk a problémamegoldó fázisba. E szakaszban mindazt a tudást, ami addig a kutatási folyamat során a társadalmi-természeti kölcsönhatásokról keletkezett, visszaadjuk a helyi közösségeknek, s különböző részvételi technikák, műhelymunkák segítségével „újratervezésre”, a konfliktusok megoldására, jövőképkeresésre ösztönözzük a folyamatba bevont érintetteket (elsősorban a legfőbb tájhasználó csoportokat).

A fent ismertetett kutatási folyamat mindhárom lépésében lehetőséget ad a helyi nem tudós szakértőkkel való párbeszédre – tudásuk, véleményük, érzéseik megismerésére, közös tudás létrehozására –, ám a folyamat irányításában feltételezi a kutatók vezető szerepét. A posztnormál tudomány ideája azonban problémavezérelt kutatásra ösztönöz: olyan folyamatra, ahol a nem tudós résztvevők nem csupán adatközlők és a kutatási eredmények befogadói, de magának a kutatásnak is aktív alakítói, hiszen az eredmények hasznosulása csak így garantálható. Az OpenNESS EU FP7-es nemzetközi kutatás keretében zajlott legutóbbi ökoszisztéma-szolgáltatás értékelése során ennek megfelelően egy lépéssel továbbmentünk a nem tudós szakértők bevonásában. Helyi szakértők részvételével megalakítottunk egy ún. „Tanácsadó Testületet”, amely a kutatás teljes folyamatát végigkísérte a probléma megfogalmazásától a különböző módszerek alkalmazásán át az eredmények közös értelmezéséig (OpenNESS 2016). A Tanácsadó Testület tagjai változatos szakmai háttérrel (agrár-szaktanácsadói, erdőgazdálkodói geológusi, hidrológiai, jogi, közösségfejlesztési, természetvédelmi, vízgazdálkodási) és a helyi társadalmi és ökológiai kontextus alapos ismeretével rendelkeztek. A velük való rendszeres egyeztetés egyfajta „valóságkontrollt” jelentett a projekt számára: a módszerek és az eredmények kritikai felülvizsgálata növelte a kutatás érvényességét és gyakorlati relevanciáját, s ezzel együtt a kutatási cél – a fenntarthatóbb jövőbeli tájhasználat irányába való elmozdulás – elérését. A közös munka azonban nem csak az eredményekre, hanem a résztvevőkre is – kutatókra és szakértőkre egyaránt – hatott. A kutatás terepi szakaszának két éve alatt kialakult egy közös nyelv és közös valóságértelmezés, ami nagyfokú nyitottságot, a közösségi érdekek előtérbe helyezését követelte meg. Toleranciát és odafigyelést adtunk és kaptunk, tanultunk egymásról és magunkról is e folyamatban. Tárgyi tudásunk (pl. a tudományos jelenségek értelmezése, a helyi, táji léptékű folyamatok megértése révén) bővült, de közben problémaértelmezésünk is változott, befogadóbb és elfogadóbb lett. Mindez a közös kutatás transzformáló erejére világít rá (Bela et al. 2016).

E transzformáló hatásmechanizmusba szervesen illeszkedik a használt kutatási módszerek és a bevonási gyakorlat kritikai felülvizsgálata, a bevált megközelítések megkérdőjelezése. Az OpenNESS kutatás során a kritikai reflexió a bevont társadalmi csoportok bővítésére ösztönzött. Felmerült ugyanis a kérdés, hogy a jövőbeli tájhasználat kialakításában kik a valódi érintettek: kik azok, akiket a jövőbeli tájhasználatot érintő kérdések ténylegesen befolyásolni fognak, s van-e szavuk ezeknek az érintetteknek a kutatás fent leírt folyamatában? Kétségtelen, hogy a jelen döntéshozói csak rövid- és középtávon szembesülnek a tájhasználati döntések következményeivel. Az ökológiai folyamatok azonban sokszor évtizedek múlva, többszöri visszacsatoláson, áttételen keresztül hatnak vissza a társadalomra, eltávolítva ezáltal a döntéshozókat a következmények viselőitől. A jelenbeli tájhasználati döntések valódi érintettjeit tehát a következő generációkban kell keresnünk. A gyerekek bevonása az őket érintő kutatási kérdésekbe elvi és morális alapon indokolt (lásd pl. az ENSZ Gyermekjogi Egyezmény 12/1. bekezdését; UN 1989), s a gyermekszociológia terén módszertanilag gazdagon alátámasztott (Mayaba és Wood 2015; Punch 2002). Az OpenNESS kutatás során ezekre az alapokra építkezve vontuk be a helyi általános iskolák tanulóit a folyamatba egy rajzversenyen keresztül. Az elkészült alkotásokat a felnőtteknek szervezett műhelymunkákön kiállítottuk, s a rajzok elemzéséből nyert általános megállapításokat megosztottuk a résztvevőkkel, így erősítve fel a gyerekek hangját a közös jövőtervezési folyamatban. A rajzversenyen részt vevő gyerekek két kategóriában négy-négy díjat kaptak, s rajzaikat az egyik térségi művelődési házban és az egyik település iskolájában is kiállították. A gyerekek bevonása azonban még így is ad hoc és részleges maradt – míg a többi érintettel kiegyensúlyozott párbeszédet alakítottunk ki, a gyerekek rajzaikat s a rajzokba foglalt érzéseiket, vágyaikat, reményeiket anélkül adták a kutatáshoz, hogy az számukra kézzelfogható eredménnyel, közös tanulással járt volna. A nem tudós szakértők körének kitágításával tehát a bevonás módszertani és morális szempontból is egyre újabb kihívások elé állítja a kutatót.

Írásom lezárásaként szeretnék visszakapcsolódni a nyitó gondolatokhoz, személyes értékelköteleződésemhez a kutatásban, s reflektálni arra, hogy a nem tudós szakértők bevonása miként hatott rám és a kutatáshoz való viszonyomra. Az elmúlt években a részvételi kutatásoknak számos nehézségével szembesültem; megtapasztaltam a gyenge résztvevői motivációk, a fásultság, a tétnélküliség kutatásra gyakorolt hatását csakúgy, mint a folyamat „meghackelését”, a személyes érdekek követésének kizárólagosságát, a kiegyensúlyozatlan hatalmi viszonyokból fakadó torzítást. A nehézségek megvilágították számomra a kulturális-társadalmi beágyazottság szerepét, ami nem csupán a kutatás folyamatát, de az egyéni és közösségi döntési helyzetekben való működésünket is befolyásolja. Megtapasztaltam ugyanakkor azt is, hogy a véleménynyilvánítás és a nyílt, érvekre építő (*deliberatív*) vita lehetőségének megteremtése sokakra hat pozitívan, visszaigazolva addigi törekvéseiket, vagy elindítva őket az érzékenyebbé válás, a közös felelősség vállalása irányába. Mindezek által a részvételi kutatás nehézségei kihívássá, inspiráló erővé váltak számomra; a kutatás mind alapvetőbb demokratizálása irányába vittek. Tanulási folyamat ez a magam számára is, ahol az érzékenységben, az odafigyelésben, a felelősségvállalásban való fejlődés legalább annyira érvényes rám, mint a kutatás többi résztvevőjére. Folyamatos kísérletezés és reflexió, a külső és a belső visszajelzések figyelése és az azokon alapuló finomhangolás jellemzi kutatómunkámat, amelynek sikerét legalább annyira meghatározza a folyamat jellege, mint az eredmények „jósa”. Ha megkérdéznék tőlem, hogy fáradtságos-e, válaszom kétségkívül igen volna. De mindenképpen hozzátenném azt is: megéri!

## Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom annak a több száz nem tudós szakértőnek, helyi lakosnak, tájhasználóknak, akik időt és energiát szántak arra, hogy kutatásainkban részt vegyenek, s részvételükkel az inspiráció és a közös tanulás forrásaivá, részeseivé váltak. Köszönöm a Környezeti Társadalomkutató Csoport (ESSRG) tagjainak, különösen Pataki Györgynek, Balázs Bálintnak és Bela Györgyinek, valamint az OpenNESS kutatás terepi szakaszába bekapcsolódó kutatótársaimnak, köztük elsősorban Lazányi Orsolyának, Kalóczkai Ágnesnek és Megyesi Boldizsárnak a közös munkát, az építő visszajelzéseket és módszereink közös fejlesztését. Az esszében bemutatott kutatási folyamat az OpenNESS EU FP7 (grant agreement no: 308428) keretében valósult meg.

## Hivatkozott irodalom

- Bela Györgyi et al. (2016): Learning and the Transformative Potential of Citizens Science. *Conservation Biology* 30(5): 990–991. Interneten: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/cobi.12762/epdf> (letöltve: 2016. október 18.).
- Díaz, Sandra et al. (2015): The IPBES Conceptual Framework – Connecting Nature and People. *Current Opinion in Environmental Sustainability* 14: 1–16. Interneten: [http://ac.els-cdn.com/S187734351400116X/1-s2.0-S187734351400116X-main.pdf?\\_tid=74ed70c2-c39b-11e6-9a79-00000aab0f27&acdnat=1481898493\\_6240c16f4a142c9a64301e7c78acd6ba](http://ac.els-cdn.com/S187734351400116X/1-s2.0-S187734351400116X-main.pdf?_tid=74ed70c2-c39b-11e6-9a79-00000aab0f27&acdnat=1481898493_6240c16f4a142c9a64301e7c78acd6ba) (letöltve: 2016. október 18.).
- Funtowicz, Silvio és Jerome R. Ravetz (1994): The Worth of a Songbird. *Ecological Economics as a Post-normal Science*. *Ecological Economics* 10(3): 197–207.
- Funtowicz, Silvio és Jerome R. Ravetz (2003): Post-normal Science. In *Online Encyclopedia of Ecological Economics*. International Society for Ecological Economics (szerk.). Interneten: <http://isecoeco.org/pdf/pstnormsc.pdf> (letöltve: 2016. szeptember 10.).
- Kelemen Eszter (2014): *Az ökoszisztéma szolgáltatások közösségi részvételen alapuló, ökológiai közgazdaságtani értékelése*. (Doktori disszertáció.) Budapest: Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola. Interneten: <http://www.doktori.hu/index.php?menuid=193&vid=12462>.
- Kelemen Eszter és Pataki György (szerk.) (2014): *Ökoszisztéma-szolgáltatások. A természet- és társadalomtudományok metszéspontjában*. Gödöllő – Budapest: Szent István Egyetem, Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet – Environmental Social Science Research Group (ESSRG). Interneten: [http://www.essrg.hu/ecoservice/dok/Kelemen\\_Pataki2014.pdf](http://www.essrg.hu/ecoservice/dok/Kelemen_Pataki2014.pdf) (letöltve: 2016. szeptember 13.).
- Kelemen Eszter, Pataki György et al. (2014): A nem pénzbeli értékelési módszerek kontextusfüggő alkalmazásának tapasztalatai. In *Ökoszisztéma-szolgáltatások. A természet- és társadalomtudományok metszéspontjában*. Kelemen Eszter és Pataki György (szerk.). Gödöllő – Budapest: Szent István Egyetem, Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet – Environmental Social Science Research Group (ESSRG), 58–77.
- OpenNESS (2016): *Remények és féltelmek a kiskunsági Homokhátság jövőképeiben. Egy részvételi kutatási folyamat tanulmányai és ajánlásai*. Budapest: ESSRG Kft. Interneten: [http://www.essrg.hu/ecoservice/dok/openness\\_kiadvany.pdf](http://www.essrg.hu/ecoservice/dok/openness_kiadvany.pdf) (letöltve: 2016. szeptember 17.).
- Mayaba, Nokhanyo Nomakhwezi és Leslie Wood (2015): Using Drawings and Collages as Data Generation Methods With Children. Definitely Not Child’s Play. *International Journal of Qualitative Methods* 14(5): 1–10. Interneten: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1609406915621407> (letöltve: 2016. szeptember 16.).
- Punch, Samantha (2002): Research with Children. The Same or Different from Research with Adults? *Childhood* 9(3): 321–341.
- Ravetz, Jerome, R. (2004): The Post-normal Science of Precaution. *Futures* 36(3): 347–357.
- United Nations (1989): *Convention on the Rights of the Child*. Interneten: <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> (letöltve: 2016. szeptember 16.).